

EU-INTEGRACIJSKI PRITISAK I POTRAGA ZA 'PRAVIM' AKTERIMA TRŽIŠNOG RAZVOJA POLJOPRIVREDE (NA PRIMJERU PRIVATIZACIJE SLADORANE D. D. ŽUPANJA)

Ramona FRANIĆ, Zoran GRGIĆ, Mario NJAVRO
Agronomski fakultet, Zagreb

UDK: 338.43(497.5-69)
Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 5. 2. 2004.

Tranzicija poljoprivrednoga sektora s kraja prošloga stoljeća, u okviru zahtjeva međunarodnih gospodarskih integracija, rezultirala je novom strukturom, ali i promijenjenim stavovima državne politike. U Hrvatskoj se kao nositelji poljoprivrednoga razvitka službeno proglašavaju obiteljska poljoprivredna gospodarstva. Poduzeća bivšega društvenog sektora izgubila su dugogodišnji povlašteni tretman i prolaze dug i tegoban proces privatizacije. Na osnovi dosadašnjih spoznaja o nezadovoljstvu poljoprivrednih proizvođača i slabim rezultatima privatizacije, istraživanje temeljimo na pretpostavci kako su dosadašnje razvojne alternative bile nedovoljno stručno elaborirane i pod utjecajem politike. Stoga je osnovni cilj rada bio identificirati argumente rasprava o nositeljima poljoprivrednoga razvoja u Hrvatskoj. U traženju odgovora ispitali smo predstavnike administrativne elite, kombinata i seljaka. Rezultati potvrđuju kako su problemi u domaćoj poljoprivredi posljedica prejakoga utjecaja politike na gospodarske odluke, nedovoljnog znanja, obaviještenosti i motiviranosti u svim društvenim skupinama.

✉ Ramona Franić, Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu,
Zavod za ekonomiku poljoprivrede i agrarnu sociologiju,
Svetošimunska cesta 25, 10000 Zagreb, Hrvatska.
E-mail: ramonaf@agr.hr

UVODNE NAPOMENE

Raznolikost susreta između brojnih aktera u poljoprivrednom sektoru bila je razlogom da se taj sektor odabere za studij slučaja u okviru zajedničkoga projekta "After the Accession: The Socio-Economic Culture of Eastern Europe in the Enlarged Union: An Asset or a Liability?" Tranzicijsko razdoblje s kraja prošloga stoljeća na prilično dramatičan način, posebno u Hrvatskoj, odražava susret tradicije i modernizacije.

Tranzicija poljoprivrednoga sektora u zemljama Srednje i Istočne Europe rezultirala je privatizacijom i dekolektivizacijom poljoprivrede, što je za posljedicu imalo njezinu novu strukturu. U procesu prilagodbe tržišnim uvjetima osnovni cilj poljoprivredne politike uglavnom je bio transformacija velikih društvenih poljoprivrednih gospodarstava u učinkovitija, privatna gospodarstva. Posljedica je bila stvaranje mnoštva novih obiteljskih gospodarstava u većini zemalja, osim u Poljskoj i zemljama bivše Jugoslavije, gdje su takva gospodarstva prevladavala i prije tranzicije. Istraživanja pokazuju kako su "strukturna prilagodba" i razmjerno slabi poslovni rezultati sitnih obiteljskih gospodarstava glavna ograničenja njihova bržeg razvoja.

U tom razdoblju inozemni i domaći znanstvenici i stručnjaci upućuju na probleme domaće poljoprivrede: neriješene vlasničke odnose, problem poljoprivrednoga zemljišta, nekonkurentnu proizvodnju, neučinkovit sustav poticaja (Christensen, 1994.; Franić, 1999.; Koester i sur., 2001.; Žimbrek i sur., 2001.). Izrađuju se strategije razvitka poljoprivrede (1995., 2001., 2002.) koje u svojim vizijama i ciljevima istodobno nastoje sanirati posljedice rata, zadovoljiti zahtjeve domaćih poljoprivrednika i uhvatiti korak s međunarodnim trendovima. U mnoštvu općih ciljeva često nedostaju praktična rješenja – nejasne su operativne mjere koje će osigurati prosperitet poljoprivrednoga sektora, a rijetke su i ocjene učinaka novih političkih rješenja.

Zadaća je ovog istraživanja otvoriti neka pitanja o kojima znanstvenici i kreatori poljoprivredno-političkih odluka trebaju razmišljati, imajući na umu približavanje EU. Na tom putu postavili smo osnovni cilj: identificirati argumente rasprava o nositeljima poljoprivrednoga razvoja u Hrvatskoj, odnosno mjerila prema kojima se ti nositelji trebaju odabirati. Konkretno, to znači da ćemo pokušati:

(a) ustanoviti kako državna administracija "očitava" zahtjeve 'EU-integracijskoga pritiska' na Vladu RH u razvoju hrvatske poljoprivrede

(b) identificirati glavne modele reforme poljoprivrede u dosadašnjem razdoblju i službene aktere tržišnoga razvoja poljoprivrede u Hrvatskoj

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 13 (2004),
BR. 1-2 (69-70),
STR. 49-71

FRANIĆ, R., GRGIĆ, Z.,
NJAVRO, M.:
EU-INTEGRACIJSKI...

(c) na primjeru privatizacije Sladorane d. d. Županja i-
dentificirati ključne aspekte dosadašnjih modela privatizacije
i njihove posljedice za imovinu poduzeća, menadžersku struk-
turu, zaposlene radnike, kooperante i lokalnu zajednicu

d) na kraju nastojimo izvući zaključke o budućim mjera-
ma u pogledu glavnih aktera i politike mogućega razvoja hr-
vatske poljoprivrede.

Istraživanjem također pokušavamo saznati kakvo je mi-
šljenje sudionika poljoprivrednoga razvitka – o strancima kao
mogućim vlasnicima poljoprivrednoga zemljišta, razumijeva-
nju rizika u proizvodnji, ulozi države u gospodarstvu te o po-
željnoj politici Vlade RH prema selu i poljoprivredi.¹

TEORIJSKO-METODOLOŠKI OKVIR

Poljoprivreda u Hrvatskoj

O važnosti poljoprivrede u ukupnom gospodarstvu RH go-
vori procjena da oko 10% od radno sposobnoga stanovništva
ostvaruje dohodak od poljoprivrede, a poljoprivreda prid-
nosi stvaranju BDP-a s nešto manje od 7%. Izdaci za hranu, pi-
će i duhan u Hrvatskoj čine gotovo 38% ukupnih izdataka ku-
ćanstva (2001. g.).

Dvojna struktura hrvatske poljoprivrede ustanovljena je
politikom bivše Jugoslavije, a napuštanjem centralno-planira-
noga gospodarskog sustava postignuta je opća suglasnost ka-
ko naslijeđenu strukturu treba zamijeniti nekom koja će biti
prilagođena tržišnom gospodarstvu. Povijesno gledajući, resur-
si i ulaganja bili su usmjereni prema malom broju velikih po-
ljoprivrednih gospodarstava u društvenom vlasništvu, dok
su mala obiteljska gospodarstva bila ograničavana u veličini i
promatrana samo kao marginalni proizvođači. Prema Popisu
stanovništva iz 1991. godine, u Hrvatskoj je zabilježeno oko
530.000 obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava (OPG), pro-
sječne veličine oko 3 ha, a tako sitan i rascjepkan posjed bio je
i najveći raskorak između hrvatske agrarne strukture i one u
razvijenim europskim zemljama. Iako mala, ova gospodar-
stva posjeduju približno 80% poljoprivrednih resursa. Od 1991.
do 2001. godine primijećen je blag proces koncentracije i ja-
čanja tzv. vitalnih obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava,
tržišno usmjerenih i specijaliziranih, od kojih neka posluju
kao tvrtke ili obrt. Ta gospodarstva raspolažu znatnim proi-
zvodnim resursima, školovanim – većinom mlađim – poljo-
privrednicima.

Velika poljoprivredna gospodarstva (kombinati) jesu po-
duzeća bivšega društvenog sektora, s visoko diverzificiranom
proizvodnjom i preradbom te visokom razinom horizontalne
i vertikalne integracije. Proizvodni sustavi usmjereni su više

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 13 (2004),
BR. 1-2 (69-70),
STR. 49-71

FRANIĆ, R., GRGIĆ, Z.,
NJAVRO, M.:
EU-INTEGRACIJSKI...

prema maksimiziranju proizvodnje negoli stvaranju profita, a učinkovitost je niska zbog visokih troškova rada i drugih *inputa*. Četrdeset godina povlaštena tretmana i podrške države dali su ovim poduzećima znatne kapitalne resurse, omogućila pristup suvremenoj tehnologiji i proizvodnju usporedivu s onom u zapadnoj Europi, ali i stvorila visoku ovisnost o državi (Christensen, 1994.). Utjecaj kombinata daleko je veći no što se to vidi iz njihova udjela u poljoprivrednim resursima i iz doprinosa ukupnoj proizvodnji: imali su (ili još uvijek imaju) važnu ulogu kao izvor zaposlenja za lokalno stanovništvo, tržišni kanal i kao institucije za transfer i primjenu znanja i novih tehnologija.

Tranzicija u poljoprivredi

Pretvorba hrvatske poljoprivrede dijelila je sudbinu pretvorbe cjelokupnoga gospodarstva. U praksi nije iskorištena prednost što Hrvatska nije imala državno nego društveno vlasništvo, zbog čega su gospodarski subjekti imali puno veću samostalnost nego u drugim istočnoeuropskim zemljama. Složeni sustav primarne proizvodnje, doradbe i preradbe poljoprivrednih proizvoda u agrokombinatima vrlo je brzo razdvojen i privatizacija nadgradnje u poljoprivredi obavljena je po poznatom modelu privatizacije cjelokupnoga gospodarstva. U nekim slučajevima to je bilo ekonomski opravdano, jer se vertikalno povezivanje djelatnosti u kombinatima često odvijalo neracionalno i ekonomski neodrživo, ali česti su primjeri da se tako nastojalo zbog privatnih interesa iskoristiti zdrav potencijal kombinata, ne vodeći računa o dobrobiti samoga poslovnog sustava, zaposlenosti, društvenoj koristi i sl.

Danas su poduzeća u prehrambenoj industriji uglavnom prebrodila proces pretvorbe i privatizacije te uspješno posluju.² Slično su provedene privatizacije nekih dorađivačkih kapaciteta (vinarije, mlinovi i silosi). Istodobno malo je primjera nekadašnjih kombinata koji su nakon pretvorbe i privatizacije nastavili uspješno proizvoditi i poslovati, zadržali ili povećali broj zaposlenih i unaprijedili poslovanje.³ Privatizaciju i pretvorbu još su početkom 1990-ih na prilično zdravim ekonomskim osnovama prošla manja poduzeća i nekadašnje poljoprivredne zadruge. U pravilu su u vlasništvu jedne osobe, a vlasnici, ujedno i menadžeri, drastičnim su smanjivanjem broja zaposlenih i opsega poslovanja ustrojili stabilne poslovne sustave. Kako su ovakve jedinice vrlo često "odrađivale" socijalnu komponentu državne potpore poljoprivrednicima (organizacija sjetve i otkupa u kooperaciji), koristili su se povlaštenim položajem u distribuciji *inputa* i prometu poljoprivrednih proizvoda. Posebno se često iskorištavala pogodnost uporabe državnoga poljoprivrednog zemljišta bez odgovarajuće naknade te neuravnotežen sustav državne potpore po-

ljoprivredi. Za većinu ostalih neki su dijelovi poslovanja još uvijek neriješeni.

Unatoč naporima državne politike, često se osjeća nezadovoljstvo rezultatima tranzicije i privatizacije. Polazeći od spoznaja o činiteljima socioekonomskoga razumijevanja ekonomskih akcija⁴ i poznatih suprotstavljenih stavova o učincima tranzicije u poljoprivrednom sektoru, dolazimo do sljedeće pretpostavke: razvojne su mogućnosti hrvatske poljoprivrede u tranzicijskom razdoblju nedovoljno stručno elaborirane i pod utjecajem su politike. Ovu tezu potkrepljujemo činjenicom kako sadašnje ocjene agrarnopolitičkih mjera nisu analizirane prema nositeljima proizvodnje i uspješnosti njihova poslovanja. Pri tome u prvom redu mislimo na dva osnovna elementa strukture hrvatske poljoprivrede: (1) OPG za koja vrijedi opća ocjena kako tek malen dio njih može preuzeti ulogu nositelja poljoprivrednoga razvitka i (2) kombinata koji prolaze kroz težak proces privatizacije i o čijoj su ulozi i budućoj "sudbini" mišljenja podijeljena. Nije se, naime, postiglo da nekadašnjih 400 kombinata i kooperaciju u društvenom vlasništvu zamijeni mreža jačih obiteljskih gospodarstava koja bi imala slične resurse i ulogu konkurentnoga proizvođača i nositelja gospodarskoga položaja malih proizvođača, čime bi se zadovoljila ekonomska komponenta poljoprivrede, te socijalna komponenta vezana uz zapošljavanje i egzistenciju na malim posjedima. Upravo zbog jaza koji je nastao tijekom tranzicije zbog preusmjerenja političkih interesa i alokacije resursa u poljoprivredi, u ovom radu tražimo odgovor na pitanje tko su 'pravi' nositelji poljoprivrednoga razvoja sposobni da odgovore na izazove međunarodnih ekonomskih, ali i sociokulturnih, susreta.

Izvori podataka

Istraživanje obuhvaća analizu zbivanja u poljoprivrednom sektoru od početka 1990-ih godina do danas. Nastojali smo saznati koliko se i u čemu podudaraju stavovi državne politike s onima "na terenu", stoga se rad temelji na: (1) analizi rezultata radova u navedenom razdoblju, na temi tranzicije poljoprivrednoga sektora i reforme poljoprivredne politike, (2) rezultatima intervjua s članovima administrativne elite i upitnika na koje su odgovorili članovi upravnih odbora kombinata i (3) studiju slučaja.

Intervjuom s predstavnicima administrativne elite obuhvaćeno je deset visoko pozicioniranih službenika Ministarstva poljoprivrede i šumarstva Republike Hrvatske (MPŠ) iz različitih odjela. Tijekom razgovora ispitanici su slobodno izražavali mišljenja vezana uz pet široko postavljenih pitanja o: (1) prioritetnim zadaćama MPŠ-a, a rezultat su obveza Hrvatske kao mogućega kandidata za pristupanje EU, (2) modelima re-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 13 (2004),
BR. 1-2 (69-70),
STR. 49-71

FRANIĆ, R., GRGIĆ, Z.,
NJAVRO, M.:
EU-INTEGRACIJSKI...

forme hrvatske poljoprivrede uoči mogućega pristupanja Hrvatske EU, (3) glavnim socijalnim i ekonomskim nositeljima razvoja poljoprivrede u novoj reformi poljoprivrede, (4) glavnim političkim, ekonomskim, institucionalnim i kulturnim zaprekama u provedbi novoga modela poljoprivrednoga razvoja i (5) mogućim brzim akcijama središnje vlasti i lokalnih vlasti u što učinkovitijem djelovanju u reformi poljoprivrede uoči mogućeg ulaska Hrvatske u EU. Razgovor s predstavnicima pojedinih odjela trajao je u prosjeku 90 minuta.

Sljedeći izvor informacija bili su upitnici pripremljeni za članove upravnih odbora kombinata uključenih u proces konsolidacije i privatizacije. Na petnaest odaslatih upitnika odgovorilo je deset članova uprava iz pet kombinata (Vupik, Valpovo, Đakovština, Orahovica, Sladorana Županja). Upitnikom od trideset i šest pitanja, uz opće informacije, pitali smo o poslovanju poduzeća, problemima u privatizacijskom procesu, utjecajima iz domaćega i međunarodnoga tržišnog okruženja na sadašnje i buduće poslovanje te o spremnosti na međunarodnu konkurenciju.

Na primjeru studija slučaja – Sladorane Županja – nastojali smo potvrditi pretpostavke s početka istraživanja. Sladorana nije bila pošteđena ni ratnih stradanja, a dosadašnji privatizacijski procesi kroz koje je prošla i prolazi primjer su kako znanstveno i stručno (ne)utemeljene mjere državne politike, zajedno s ljudima odgovornima za njihovo provođenje, mogu djelovati na poslovanje poduzeća, položaj na tržištu i na lokalnu zajednicu. Iz razgovora s članovima Upravnog odbora Sladorane nastojali smo saznati koji su bili razlozi dosadašnjih neuspjeha, kako se danas može odgovoriti na izazove novih uvjeta međunarodne konkurencije, što su prednosti i nedostaci domaće poljoprivredne proizvodnje i politike te koje rizike očekuju u budućem poslovanju od buduće privatizacije.

Mišljenja i stavove seljaka analiziramo prema rezultatima prethodnih istraživanja u okviru *Ankete poljoprivrednih gospodarstava 1999-2001*. (Agronomski fakultet Zagreb), kojim je obuhvaćeno oko 800 OPG-a širom Hrvatske. Premda je težište tih istraživanja bilo na ekonomskim rezultatima poslovanja vitalnijih OPG, prikupljeno je dovoljno podataka o njihovim očekivanjima od državne politike, razumijevanju ekonomskih i tržišnih zakonitosti u poslovanju i pritiscima euro-integracija.

HRVATSKA ADMINISTRATIVNA ELITA, INTEGRACIJSKI PRITISAK I SLUŽBENA DEFINICIJA AKTERA POLJOPRIVREDNOGA RAZVITKA

Kao odgovor na potrebu prilagodbe domaće poljoprivredne politike međunarodnim integracijama, MPŠ je formiralo nove odjele u okviru Uprave poljoprivredne politike i ruralnoga razvitka: za poljoprivrednu politiku, za strukturnu politiku i ruralni razvitak, odjel prehrane, međunarodne suradnje, a

nedavno je izdvojen i Odjel za Europsku uniju i trgovinske integracije, koji na području poljoprivredne problematike surađuje i s Ministarstvom za europske integracije. Od deset intervjuiranih osoba, najviše ih je iz ove Uprave.

EU-integracijski pritisak

O pitanjima EU-integracijskoga pritiska djelatnici svojim mišljenjima i stavovima potvrđuju zahtjeve službene politike i otvaraju neka nova pitanja. Kao slabost domaćega poljoprivrednog sektora u odgovoru na zahtjeve EU uglavnom ističu problem neuređenosti domaćega poljoprivrednog tržišta (slaba institucijska potpora, nestabilnosti u sustavu kreditiranja poljoprivrede, neriješeni vlasnički odnosi). Prilagodba poljoprivrede i reforme ocijenjene su kao deklarativne, formalno ozakonjene, ali problem je njihova primjena u praksi. Kritična točka "EU-integracijskoga pritiska" u sekoru jest (ne) konkurentnost domaće proizvodnje, koja se neće znatno promijeniti bez ekonomski utemeljenih odluka. Jedan sugovornik navodi: "Tranzicijom kombinata ne može se doći do isplativih rješenja sve dok politička rješenja PIK-ovima donose zadovoljavajući dohodak od proizvodnje koja nije profitabilna."

Obveze vezane uz liberalizaciju vanjske trgovine ne doživljavaju se toliko kao vanjski pritisak, koliko kao poticaj na tržišno natjecanje, iako smo od sugovornika uključenih u pitanja međunarodnih integracija mogli čuti kako je "liberalizacija već pokazala i negativne učinke, npr. izrazito povećanje uvoza nekih proizvoda koji je ozbiljno ugrozio poslovanje nekih domaćih tvrtki." Ekonomska razina nije toliko problem u provedbi novoga modela poljoprivredne reforme, jer stanje nije puno bolje ni u sadašnjim zemljama kandidatkinjama.

Gotovo svi ispitanici kao osnovnu zadaću MPS-a vide preispitivanje sadašnjega zakonodavnog i institucionalnog okvira i prilagodbu standardima EU. Pri tome su često isticali kako taj proces ne ide dovoljno brzo zbog stanja u našem društvu, ali i nedefiniranoga stava EU prema nama. Ističe se kako će "prilagođavanje EU Hrvatskoj dobro činiti, jer uči redu u poslovanju i organizaciji." Dodatna zapreka, koja proizlazi iz domaćeg okruženja, jest manjak političke volje u predizornoj godini (2003.): "...osjeća se da je domaća gospodarska politika odraz vanjske politike, a ne domaćih gospodarskih problema. Kod nas je problem to što je uvijek 'netko drugi odgovoran', što se preklapaju uloge, obveze i odgovornosti, a to omogućuje EU komisiji da lakše nametne svoje zahtjeve." Pritisak i glavni prigovor EU izražen je posebno u pitanjima primjene novih pravila: "Problem seljaka, ali i većeg dijela gospodarstva općenito, kao i dobrog dijela administracije jest nedovoljno znanje, neinformiranost i slaba motiviranost. Živi se u vremenu koje je prošlo, odnosno, ne shvaćaju da zaštita gospodarstva više ne postoji."

Modeli reforme domaće poljoprivrede uoči mogućega pristupanja Hrvatske EU i glavni socijalni i ekonomski nositelji razvoja poljoprivrede

Namještenici MPS-a imaju prilično jasna stajališta o modelima reforme domaće poljoprivrede: "Ti modeli su predviđeni i definirani Zakonom o poljoprivredi, Strategijom razvitka poljoprivrede i ribarstva i Zakonom o državnoj potpori u poljoprivredi i ribarstvu. Iako je Zakon o poljoprivredi 'pre-uopćeni akt', elementi tih reformi su definirani." Osnovni element tih reformi jest stabilno poljoprivredno gospodarstvo, a uglavnom se "kao prvi element vidi obiteljsko poljoprivredno gospodarstvo", dočim bi dogradnja takvom sustavu bila "društva koja će dohodak povećavati preradom". Drugi su akter PIK-ovi kao "jezgra prehrambene industrije i oni koji će obiteljskim gospodarstvima osigurati preradu i tržište. Privatno vlasništvo je poželjno, bez njega nema rješenja, odnosno, sve je opravdano ako je ekonomski opravdano, stoga ne treba razvlastiti sustav PIK-ova, ali ne treba ih socijalno podržavati". Strože o tome razmišlja sugovornica iz Ministarstva europskih integracija: "Međunarodne integracije nameću stav 'privatizacija sada i odmah'. Osobno mislim da se to može riješiti otvorenim međunarodnim natjecanjima, a u procesu privatizacije kombinata odabrati najpovoljnije, ne nužno i najskuplje, ponude."

Strani kapital je dobrodošao, smatraju svi sugovornici, "jer stranci imaju znanje, vještine i novac", međutim, "premda državna administracija pozitivno o tome razmišlja, to se još ne osjeća na terenu." Mišljenje je jednog stručnjaka kako "strani kapital pokazuje samo ekonomski interes, koji nekada uključuje gašenje naših pogona da bi se lakše plasirala roba iz domicilne zemlje novog. Strogo ekonomsko vrednovanje kombinata dugoročno je poželjno, radi konkurentnosti."

S dozom opreza neki su sugovornici komentirali pitanje privatizacije poljoprivrednoga zemljišta: "Kod nas stranci još ne mogu izravno kupiti poljoprivredno zemljište, međutim ne postoje obrambeni mehanizmi od stranoga kapitala, tako da stranci, preko tvrtki koje su registrirane kao 'domaće', mogu raspolagati zemljištem. Strancu nije važno gruntovno vlasništvo nego najam." Premda svi ističu kako je službeni stav prema stranom kapitalu pozitivan, "u praksi malo tvrtki može bez problema ući u Hrvatsku". U upravi se taj strah od stranaca kao vlasnika zemljišta tumači povijesnim strahom da će "stranci uzeti najbolju zemlju i da ćemo 'opet biti kmetovi'." Unatoč činjenici da Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju dotiče i pitanje stranoga vlasništva nad zemljištem (pri čemu Europska komisija traži fleksibilniji stav prema stjecanju vlasništva nad nekretninama), jedno od mišljenja jest i da "zemljište ne treba prodavati stranom vlasniku, jer je zemlja jeftina, a kod nas poljoprivredu ne treba shvaćati kao profitnu djelatnost kakva je u Americi." Strahovi se objašnjavaju i političkim i demografskim čimbe-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
 GOD. 13 (2004),
 BR. 1-2 (69-70),
 STR. 49-71

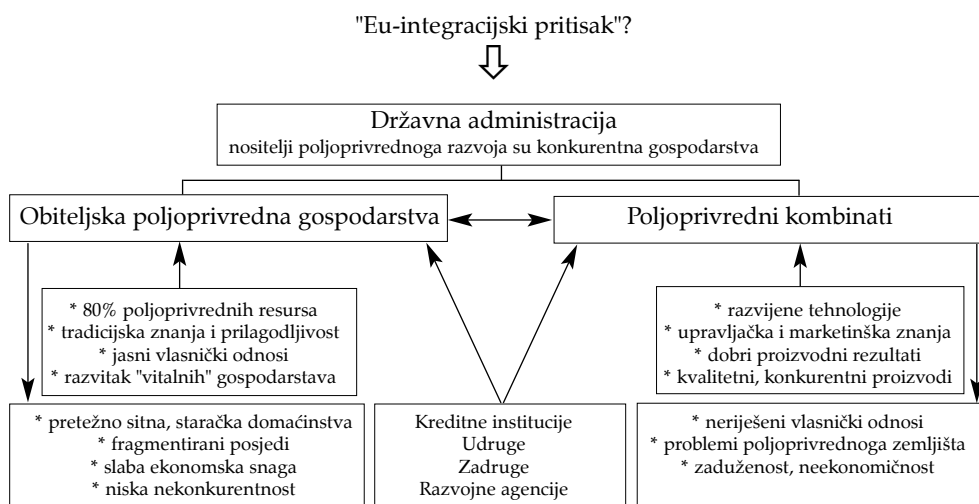
FRANIĆ, R., GRGIĆ, Z.,
 NJAVRO, M.:
 EU-INTEGRACIJSKI...

nicima: smanjuje se ukupno radno aktivno stanovništvo, a dugogodišnja negativna selekcija na selu dovela je do toga da su "izuzeci oni koji su s voljom i uspjehom ostali na selu i poljoprivredi. S druge strane, imamo pozitivan povijesni utjecaj stranaca (Čeha, Nijemaca) u prenošenju kulture poslovanja."

Najčešći je stav da su glavni nositelji razvoja "konkurentna, komercijalna gospodarstva, bez obzira na organizacijski i vlasnički ustroj. Svejedno jesu li to OPG, PIK-ovi, zadruge, trgovačka društva." Unatoč svijesti o njihovim ograničenjima, uglavnom se ističe da bi to trebala biti OPG: "Vide se kao temelj, jer su žilavija. Međutim, sve važniju ulogu u razvitku poljoprivrede imaju nositelji kapitala – kreditne institucije – jer se kao jedan od temeljnih problema javlja sustav jamstva. Seljaci su založili gotovo sve što su imali."

Zapreka razvitku predviđenom na takvim osnovama jest "nedostatak spone u obliku zadruga, interesnih udruga, odnosno 'plaćenih' menadžerskih aktivnosti". Kao najveći rizik u procesu prilagodbe novoga sustava EU standardima stručnjaci ocjenjuju tržište u globalnom smislu, pa jedan sugovornik razmišlja: "Poljoprivrednici se boje kvota, ograničenja proizvodnje, slabih proizvodnih rezultata u uvjetima međunarodne konkurencije. Tu je i pitanje izvoza, jer nedostaje znanje o tome postoje li za našu poljoprivredu, i u kojim slučajevima, ekonomske predispozicije, marketinško i menadžersko znanje." Drugi vidi problem u slabom pristupu financijskom tržištu: "Ranije poljoprivrednici nisu mogli ekonomski poslovati s bankama, tako da danas stariji poljoprivrednici nemaju ta znanja. Osim toga, zapreke su i institucionalne. Previše poljoprivrednika na jednog savjetnika, premalen postotak obiteljskih gospodarstava u sustavu PDV-a. Jedno od temeljnih ograničenja sociološke je naravi. Na selu su ljudi stari i neoženjeni, a oni nemaju motiva za ostvarivanje ekstradohotka."

SLIKA 1
 Ekonomski nositelji
 razvoja poljoprivrede

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 13 (2004),
BR. 1-2 (69-70),
STR. 49-71

FRANIĆ, R., GRGIĆ, Z.,
NJAVA, M.:
EU-INTEGRACIJSKI...

Mišljenje o tome što treba brzo učiniti da bi državna uprava učinkovitije djelovala u reformi uoči mogućeg ulaska Hrvatske u EU jedinstveno je: "Država se mora odnositi odgovorno, provedbeni propisi trebaju biti kristalno jasni, sa što manje naknadnih promjena, jer u suprotnom cijeli proces reforme i prilagodbe izgleda neozbiljno." Svi intervjuirani djelatnici državne uprave u tom procesu vide potrebu za restrukturiranjem samih upravnih tijela, a najbrže i najučinkovitije školovanjem državnih službenika, posebno na lokalnim razinama. To bi trebalo rezultirati boljim definiranjem obaveza i odgovornosti, kvalitetnijim iskorištavanjem mlađih kadrova i boljim odnosima središnje vlasti i lokalnih vlasti. Imajući na umu proces pridruživanja EU, postoji "opasnost da nas situacija zatekne, jer nema previše vremena, premda zbog nekih drugih političkih pitanja (sudstvo, povratak izbjeglica, nacionalne manjine) u ovom trenutku poljoprivreda još nije najvažniji sektor u pregovorima s EU."

SLADORANA D. D. ŽUPANJA ČEKA NOVU PRIVATIZACIJU

Dosadašnja privatizacija kombinata

Privatizacija je u RH počela u uvjetima raspada zajedničkoga tržišta i odvijala se većim dijelom u okružju rata, pri čemu su izravnim ratnim štetama znatno bili pogođeni i neki kombinati. Dodatna su ograničenja privatizacijskoga procesa nedovoljna otvorenost investicijama, spor gospodarski rast i razvoj, precijenjenost domaće valute, fiskalni pritisak, nedostatak restrukturiranje i likvidacija poduzeća, slab razvoj maloga i srednjega poduzetništva, nedostatak vještina i znanja za tržišno gospodarstvo. Pristup i dotok pomoći izvana bio je ograničen,⁵ a cjelokupna gospodarska situacija imala je za posljedicu samo 11% izravnih stranih investicija u poljoprivredni sektor između 1993. i 1998. godine, a od toga u kombinata 0%.

Zakonski okvir privatizacije čine Zakon o pretvorbi društvenih poduzeća, Zakon o privatizaciji i Zakon o Hrvatskom privatizacijskom fondu, a institucionalno, privatizaciju provodi Hrvatski fond za privatizaciju. Trenutačno se cjelokupni portfelj Hrvatskoga fonda za privatizaciju sastoji od dionica i udjela u 1035 trgovačkih društava. Temeljni kapital tih kompanija iznosi 62,3 milijarde kuna, od čega je udio države oko 36,1%.

Udio HFP-a u nekim od najvećih kombinata (tabl. 2) u prosjeku iznosi 86% i najveći je dio predviđen za prodaju. Već navedene ratne štete, nepravilnosti u privatizaciji, neriješeno pitanje vlasništva poljoprivrednoga zemljišta i općenito teško financijsko stanje kombinata dovelo je do toga da je, s promjenom vlasti u drugoj polovici 2000. godine, počela i njihova financijska konsolidacija.⁶

Sektor	Ukupni portfelj			Udio države u portfelju više od 50%		
	Broj kompanija	Temeljni kapital (u '000 kn)	Državni portfelj (u '000 kn)	Broj kompanija	Temeljni kapital (u '000 kn)	Državni portfelj (u '000 kn)
Poljoprivreda, lovstvo i šumarstvo	85	3.929.037,8	2.234.897,4	16	2.427.534,3	2.103.313,4
Ukupno	1035	62.334.467,7	22.486.251,3	184	21.931.629	17.344.190,4

Izvor: Hrvatski fond za privatizaciju www.hfp.hr

Društvo	Sjedište	Kapital (kn)	Državni portfelj (kn)	Državni portfelj (%)	Predviđeno za prodaju (%)
Belje	Darda	551.548.700	429.049.700	77,79	67,07
Đakovština	Đakovo	237.906.300	129.896.800	54,60	46,60
Jasinje	Sl. Brod	190.961.500	188.249.800	98,58	91,77
Kutjevo	Kutjevo	213.720.100	204.551.500	95,71	94,54
PP Orahovica	Orahovica	116.062.100	105.616.500	91,00	90,87
Vupik	Zagreb	595.640.770	596.640.770	100,00	50,00

Izvor: Hrvatski fond za privatizaciju

TT TABLICA 1
Portfelj Hrvatskoga fonda za privatizaciju

T TABLICA 2
Portfelj Hrvatskoga fonda za privatizaciju u kombinatima

Dugovanja se rješavaju pretvaranjem dugova prema državi u udio države u temeljnom kapitalu kombinata. Nakon financijske konsolidacije trebala je uslijediti privatizacija. Nažalost, jaz između interesa kapitala, politike i radništva, te nejasne uloge i ovlasti HFP-a, uz potpuno zanemarivanje tržišta kapitala, osjetno su usporili privatizaciju.

Očit neuspjeh privatizacije doveo je do toga da danas najveći kombinati i dalje čekaju na privatizaciju. U slučaju PPK Kutjevo nedostatak je, usprkos interesu brojnih investitora, nejasna uloga i zahtjevi Fonda, odnosno politike, a i potencijalni kupci kalkuliraju s uobičajenim rušenjem cijena. Istodobno su sindikalni zahtjevi i njihovi pritisci na politiku odredili zamršene uvjete koje Fond primjenjuje u pregovorima s investitorima. Nejasna je i uloga bivših vlasnika dvoraca, podruma i vinograda te njihova naknada. Slična se situacija može očekivati i u ostalim kombinatima pred privatizacijom, kao što su PIK Osijek, Vupik i Belje. U slučajevima gdje je privatizacija provedena uočene su razne anomalije: procjena vrijednosti prema najnižim mogućim iznosima, "isisavanje" vrijednosti iz poduzeća, neriješena pitanja vlasničkih udjela, neriješena pitanja vlasništva nad zemljištem itd. Sve je to utjecalo na izostanak investicija i na tehnološko zaostajanje tih poduzeća, poslovne rezultate, radna mjesta i uvjetovalo je, u više slučajeva, ponovno oslanjanje na državu i proračunska sredstva (Borinci, PIK Jasinje, PPK Valpovo, PPK Nova Gradiška i sl.).

Općenito o Sladorani d. d. Županja⁷

Sladorana d. d. Županja jedna je od tri hrvatske tvornice šećera. Izgradnja tvornice započela je 1942. godine, no zbog ratnih uvjeta tvornica je tek 1947. godine proradila punim ka-

pacitetom. Izgradnju Sladorane u Županji uvjetovalo je veliko i plodno ratarsko područje, rijeka Sava s obiljem vode nužne u preradbi šećerne repe i prometna povezanost Županje sa širim tržištem. Ranijih 1960-ih godina tvornica je renovirana i proširena visokovrijednom europskom opremom. Ratna zbivanja i oštećenja postrojenja za Domovinskog rata onemogućila su ozbiljniji rad tvornice u tri uzastopne godine. Ipak, stalna poboljšanja i proširenja dovela su do sadašnjega kapaciteta preradbe šećerne repe od 6000 tona na dan.

Pretvorba je obavljena 1994. godine, čime je tvornica ponovo postala dioničko društvo (što je bila i pri osnivanju) te je dobila svoje prvotno ime Sladorana d. d. Županja. Godine 1995. provedena je privatizacija i Sladorana postaje većinsko vlasništvo tvrtke "Hadeko", konglomerata koji je u vlasništvu imao nekoliko tvornica i hotela.⁸ Krajem 1999. godine tu tvrtku preuzima IPK Osijek. Financijska konsolidacija provedena je koncem 2001. godine, no privatizacija je odgođena zbog "rješavanja proizvodnje šećera na nivou države, kao i ocjene ekonomske opravdanosti stvaranja industrije šećera, u smislu objedinjavanja svih kapaciteta države".⁹ Od 232 dioničara, u vlasničkoj strukturi Društva nakon provedene financijske konsolidacije prevladavaju Državne agencije za osiguranje štednih uloga i sanaciju banaka (43,5%), Ministarstvo financija RH (24,7%) i Hrvatski fond za privatizaciju (19,9%).

Sladorana sudjeluje u ukupnoj proizvodnji šećera u Hrvatskoj otprilike sa 30%. Nakon raspada društvenoga gospodarstva 1994. godine više od 90% šećerne repe za preradbu stiže s obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava (oko 1200 proizvođača koja imaju gospodarstva veličine od 4 do 100 ha). Ostatak proizvodnje dolazi od dva kombinata – PPK Kutjevo (ukupne površine 20.000 ha) i Silos mlinovi Vinkovci. Sladorana organizira proizvodnju preko zadruga i kooperacije te je kreditira osiguravanjem reprodukcijškoga materijala. OPG često ne postižu zadovoljavajuće proizvodne rezultate zbog usitnjenih parcela, neujednačene kakvoće tala i slabe agrotehnike, pa postoje povjerenici koji poljoprivrednicima pomažu u rješavanju pitanja organizacije i tehnologije proizvodnje. Danas je u Sladorani stalno zaposleno oko 350 radnika, od čega sa srednjom stručnom spremom 66,7%, a oko 17% ih je s višom i visokom stručnom spremom. Tijekom tromjesečne "kampanje" zapošljava se još oko 150 sezonskih radnika.

Poboljšanja na tržištu šećera, kao posljedica liberalizacije vanjske trgovine, sprečavanje nelegalnog uvoza, povoljniji uvjeti na domaćem financijskom tržištu, porast kakvoće domaće sirovine te pojačano zanimanje za visokokvalitetni hrvatski šećer na inozemnom tržištu, neki su od razloga za blag optimizam koji pokazuje uprava tvornice. Pozitivni poslovni rezultati odražavaju se i u lokalnoj zajednici i na obiteljskim

gospodarstvima, zahvaljujući sigurnim prihodima koji omogućuju zadovoljavajući životni standard.

Ključni aspekti modela privatizacije i njegove posljedice – rezultati intervjua

Počevši od 1990. godine, ova je tvrtka imala nažalost tipičan privatizacijski put: privatizaciju, razdoblje loše uprave koja je dovodi na rub stečaja, konsolidaciju uz izdašnu pomoć države te plan nove privatizacije.

Uzroci neuspjele prethodne privatizacije tumače se mentalitetom brze i lake zarade,¹⁰ a rješenje se pronalazi u modelu radničkoga dioničarstva (ESOP), na načelima zajedničkog interesa (proizvođača, radnika, države) i nadzora poslovanja: "Nažalost, po dosadašnjim iskustvima i po dosadašnjim procesima privatizacije, bojimo se da bi se moglo dogoditi da bi to opet mogli biti pritajeni interesi... Mentalitet našeg čovjeka je takav: brza zarada u kratkom vremenu, bez obzira na posljedice. Stoga bi bilo najbolje kada bi proizvođači jednim dijelom bili vlasnici tvornice. Njima bi bio interes da proizvode dovoljno sirovine kako bi ostvarivali profit u budućnosti" (sugovornik iz Sladorane). Pozitivna iskustva nekih europskih tvrtki iz šećeranskih grupacija (npr. "Deutsche Zucker", Agrana), gdje su vlasnici tvrtke proizvođači i dobavljači, potkrepljuju takve stavove i nude modele.

Loše iskustvo s prethodnom privatizacijom ujedno je i rizik na koji se računa u budućoj privatizaciji, pa se time donekle tumači i rezerviran stav prema strancima kao mogućim vlasnicima (i tvrtke i poljoprivrednoga zemljišta). Prigovori državnoj politici odnose se na nerazumijevanje za probleme na terenu i slab nadzor nad proračunskim sredstvima, koji rezultira i neredom u proizvodnji. Nerazumijevanje države odražava se i na vanjskotrgovinske odluke i na odabir koncepta privatizacije.

Stručnjaci iz Sladorane vjeruju da bi vodeće grane u izvozu trebalo stimulirati, odnosno da se poštuje ekonomika proizvodnje u donošenju gospodarskih odluka, bez obzira na oblik organizacije, ali uz jasno definirano vlasništvo i upravljanje: "I ja sam za to da neki kompleksi ostanu, to ima opravdanje, oni imaju znanje... ali mora se znati čije je to. A najveća je šteta iz godine u godinu pomagati, dugove vraćati, reprogramirati... netko tko je osuđen na smrt, njemu nema pomoći..." Po mišljenju sugovornika, stvarni nositelji razvoja poljoprivrede bila bi programirana, usmjerena OPG, kojima treba osigurati savjetodavnu pomoć, s obzirom na to da su lokalne vlasti, seljačke udruge i postojeće savjetodavne službe zatajile. Mišljenje drugoga sugovornika proširuje se na kooperantski odnos: "Trebalo bi jačati obiteljska gospodar-

stva, koja su se na našem području pokazala dobrima. Obitelj-ska gospodarstva naslonjena na prehrambenu i prerađiva-čku industriju i silose, mlinsku industriju, ako je riječ o žitari-cama i ratarskim kulturama... Nismo mišljenja da su državne tvrtke apriorno loše, nego je stvar menadžmenta i ljudi koji to vode."

Kultura suradnje s kooperantima ističe se kao važan ele-ment uspjeha: "U našem slučaju, mi ne stvaramo ovisnika od proizvođača, mi ga stimuliramo i podilazimo mu na sve mo-guće načine, kako bi on proizvodio repu. Ako on sebe nađe u nekoj drugoj kulturi, on će proizvoditi ono gdje je našao svoj interes." Prema mišljenju ostalih članova uprava kombinata, moguća zamjena suradnje sa seljacima uvozom jeftinijih si-rovina rješenje je samo u jednom slučaju (Valpovo), dok ostali preferiraju domaće sirovine zbog njihove kakvoće i moguć-nosti nadzora same proizvodnje.

Seljaci uglavnom pozitivno razmišljaju o opstanku kom-binata i suradnji s njima. Razlikuju se tri osnovna tipa OPG-a: uglavnom sitni, netržišni proizvođači vrlo su zainteresirani za opstanak kombinata, koji je njihovo jedino otkupno tržište; veći, "pravi", poljoprivredni proizvođači pronađu kompromi-sno rješenje za najam državnoga zemljišta i bave se poljo-privredom, iskorištavaju poticaje (koji su uglavnom upro-sječeni, tako da oni "iznadprosječni" od toga imaju korist, a tako je i sa šećernom repom); treću skupinu vide kao "špe-kulante" koji se s kombinatima natječu za velike parcele, ali zbog preprodaje i poticaja (koji se isplaćuju prema zasijanoj površini).

Od mogućih rizika u budućem poslovanju članovi upra-va kombinata potvrđuju i mišljenja iz Sladorane: nerazvi-jenost i nestabilnost poljoprivredne proizvodnje, stalno po-većanje cijena energenata, potrebe za obnavljanjem tvornica, nedovoljno dobru suradnju s resornim ministarstvom i, opet, opasnost od loše privatizacije. Tome dodaju i neke otežava-juće uvjete na tržištu, poput ilegalnog uvoza šećera i nejedin-stvenog udruženja šećerana. Zanimljivo je naglasiti kako su jedino zaposlenici Sladorane identificirali utjecaj međunarod-noga tržišta na njihovo poslovanje! Premda se ni u jednom od ostalih upitnika međunarodno tržišno okruženje ne ističe kao utjecajni čimbenik, svi izražavaju spremnost za međunarod-nu utakmicu. U slučajevima gdje se procjenjuje da je podu-zeće spremno za međunarodnu konkurenciju razlozi tome jesu moderna tehnologija, iskustvo zaposlenih i visoka ka-kvoća proizvoda. Sugovornici u Sladorani još su konkretniji: "Trenutačno je cijena proizvodnje šećerne repe u nas i proiz-vodnja na europskom tržištu takva da je naša znatno po-voljnija, i mi tu možemo! U odnosu na neke istočnoeuropske

zemlje ostvarujemo bolje proizvodne rezultate." Razlozi nekonkurentnosti (Vupik, Valpovo) leže u zastarjeloj tehnologiji i neriješenim agrarnopolitičkim mjerama. Osnovni rizici u budućem poslovanju proizlaze iz ponude jeftinih, a nekvalitetnih, uvoznih proizvoda i nekontroliranog uvoza.

Uprava Sladorane ne misli da kombinatae nužno treba privatizirati, ali su očekivanja od buduće privatizacije optimistična – ne očekuje se rasprodaja imovine, nego, naprotiv, povećana ulaganja u poduzeće; ne očekuju se loše posljedice za zaposlene radnike ni za kooperante s kojima je suradnja i do sada bila dobra, a ni za lokalnu zajednicu. Iako podijeljeni, stavovi članova ostalih uprava o budućoj privatizaciji ipak odražavaju određenu bojazan, ali su svi jedinstveni u tome da jedino kombinati, kao moderna poduzeća, osiguravaju bolju budućnost poljoprivrede. Premda se od privatizacije uglavnom ne očekuju negativni učinci na imovinu poduzeća, za razliku od Sladorane, rezultati upitnika odražavaju znatno veći pesimizam kad je riječ o otpuštanju radnika, kooperaciji sa seljacima i porastu nezaposlenosti u lokalnoj zajednici.

Rezultati upitnika članova uprava ne omogućuju jedinstvene zaključke, osim u pogledu budućega privatizacijskog modela. Preporučeni model u svim tvrtkama jest ESOP – radničko dioničarstvo i u većini slučajeva procjenjuje se kako će nakon privatizacije dobiti porasti, kao i dohodak i ulaganja u poduzeće. Problemi koji opterećuju poslovanje ovih poljoprivrednih tvrtki zajednički su: nedosljedne agropolitičke mjere, visoki troškovi *inputa* i financiranja, visok PDV, nefunkcioniranje pravne države, nelojalna konkurencija, vlasnički problemi – duga privatizacija, a u nekim slučajevima i nestručna i nezainteresirana radna snaga (Vupik) ili prirodne nepogode (suša, Orahovica). Općenito vrijedi mišljenje da državne tvrtke nisu apriorno loše, nego uspjeh osigurava menadžment koji ih vodi. Tako tijekom razgovora u Sladorani jedan sugovornik predlaže jednostavan model "jeftinije države": "Državu treba voditi menadžment, jer mi smo mala država s 4,5 milijuna ljudi, znači trebamo naći čovjeka koji će voditi poljoprivredu, koji će voditi turizam... Treba jednostavno smanjiti taj aparat, da to vode stručni i neovisni ljudi." Konačno, iz razgovora u Sladorani, ali i od većine anketiranih članova uprava kombinata, saznajemo kako se vjeruje da će privatizacija smanjiti političke pritiske na upravu poduzeća.

Zabrinutost seljaka za egzistenciju nakon uključivanja u EU pokazuju uglavnom mlađi, obrazovaniji, uspješniji, komercijalni proizvođači, ali i svijest o potrebi povećanog ulaganja u proizvodnju da bi se ostvarila tržišna konkurentnost, premda se pri tome često ne razumije što konkurentnost podrazumijeva. Od seljaka se najčešće čuju prigovori na "neorga-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 13 (2004),
BR. 1-2 (69-70),
STR. 49-71

FRANIĆ, R., GRGIĆ, Z.,
NJAVRO, M.:
EU-INTEGRACIJSKI...

niziranost tržišta" i "visok uvoz", uz očekivanje da "država nešto poduzme". Inertan stav prema uključivanju u financijski sustav objašnjavaju neupućenošću u koristi ulaska OPG u sustav PDV-a; istodobno velik broj poljoprivrednika vjeruje kako to "nije dobra ideja", a kao osnovni razlog navode "beperspektivnost i rizik", odnosno svoju nesposobnost za tržišno natjecanje ("premala" gospodarstva), pa tako većina potvrđuje svoj "inferiorniji" položaj na tržištu, zbog čega se još ne osjećaju sposobnima preuzeti ulogu nositelja poljoprivrednoga razvoja.

RASPRAVA

Potraga za elementima "pritiska" EU-integracija rezultirala je novim pitanjem: je li poljoprivredni sektor u Hrvatskoj jedinstvena cjelina s jedinstvenim ciljevima ili je riječ o tri odvojena elementa – administraciji, kombinatima i seljacima? Administrativna elita nastupa sigurno i jasno, na tragu međunarodnih trendova, u okviru zakonskih normi i strateških ciljeva. S obzirom na to da su u intervjuima sudjelovali stručnjaci uglavnom neovisni o politici, nije uočeno popuštanje, nego kritika stručno neutemeljenih političkih odluka.

Na drugoj strani nalazimo nove moguće nositelje poljoprivrednoga razvitka na OPG – seljake ograničene slabom ekonomskom moći i tradicijom, nedovoljno obaviještene, nepovezane i bez jasne vizije o vlastitoj ulozi u društvu. U istočnim dijelovima zemlje, gdje je poljoprivreda tradicionalno najvažnije zanimanje, seljaci još uvijek očekuju da im u ekonomskom prosperitetu pomognu "država" i kombinati. To otvara novo pitanje: koliko je utemeljeno ispravljati povijesnu nepravdu bez ekonomskih kriterija koji bi u cjelini opravdali očekivanja od OPG-a u razvoju poljoprivrede?

U novije vrijeme obnovljeno je zanimanje za kombinat i njihovu ulogu u poljoprivredi i gospodarstvu, a rasprave o njima nalazimo u brojnim dokumentima. Tako *Strategija razvitka hrvatske poljoprivrede* iz 1995. godine proglašava OPG temeljem hrvatske poljoprivrede. Privatizacija i transformacija kombinata postavljena je kao kratkoročan cilj (!!!), uočavaju se osnovni problemi, ali operacionalizacija i modeli privatizacije nisu obuhvaćeni. *Strategija razvitka agrara i područja od posebne državne skrbi* (Radna grupa Predsjednika RH, 2000.) ne predlaže privatizacijske modele i rješenja problema kombinata. U *Strategiji za 21. stoljeće – Prehrana* (Vlada RH, 2001.) privatizacija i transformacija agroprerađivačke industrije postavljena je kao cilj te se nabrajaju mjere koje bi mogle poboljšati poslovne rezultate u tržišnom okružju. U svjetlu privatnoga vlasništva jasno je da takve mjere mogu biti samo preporuke, a na vlasnicima je da donose poslovne odluke.

U posljednjih desetak godina kombinati se bore sa stvarnim ekonomskim problemima, no još više sami sa sobom. Pri tome se misli na nerealnu procjenu njihove važnosti i stalan otpor prihvaćanju tržišnih uvjeta, a situaciju dodatno pogoršava i loše političko stanje. Proizvodnu usmjerenost kombinata, koju još uvijek nisu napustili, oslikavaju preporuke, kojih ne nedostaje.¹¹ Velik je nerazmjer u shvaćanju uloge nositelja razvoja i unutar struke – još se često razmišlja o konkurentnosti kao "veće je bolje", ne uključujući ekonomske parametre i utjecaj međunarodnoga tržišta.¹² Pozitivno je ipak što se u većini slučajeva pretvorba poljoprivrednih poduzeća usmjerila k stručnjacima kao menadžerima i vlasnicima.

U skladu s prijedlozima Svjetske banke, možemo zaključiti kako Vlada ne bi trebala pokušavati sačuvati agrokombinate netaknutima. Njezina bi se uloga trebala ograničiti na podjelu kombinata prema postojećim funkcijama i na nuđenje na prodaju bez pokušaja da predvidi što komercijalni investitori žele. Iskustvo drugih tranzicijskih zemalja, kao i iskustvo iz hrvatske prošlosti, pokazuje da privatizacija financijski nesolventnih poduzeća ne vodi željenim rezultatima. Tim je poduzećima potreban novi kapital, novi proizvodi i tržište, stoga bi cilj privatizacije trebalo biti privlačenje novih vlasnika, domaćih ili stranih, te dodatnih izravnih stranih ulaganja. Želje sadašnjih vlasnika, menadžera i zaposlenika idu u smjeru ESOP programa, no prijedlog novoga Zakona o privatizaciji, koji uključuje radničko dioničarstvo (ESOP), nailazi na kritike zbog nejasnih kreditnih odnosa, položaja zaposlenika itd.

Kroz cijelo istraživanje ponavljaju se teme – nezadovoljstvo državnom administracijom (i unutar administracije), raskorak između želja (za europskim tržištem, za stranim kapitalom, za privatizacijom) i mogućnosti (nekonkurentnost, strah od novih privatizacijskih promašaja). I uvijek naglašena kritika pretjerana upletanja politike u gospodarske odluke. U donošenju gospodarskih odluka političari često zanemaruju savjete stručnjaka i biraju one mjere i ciljne skupine za koje je najizvjesnije da će najbolje ispuniti očekivanja, a najmanje ugroziti njihove osobne pozicije. Donekle to dokazuje i ovo istraživanje, tjerajući nas na pitanje: stvara li u ovom trenutku veći "pritisak" želja za europskom integracijom ili nemogućnost da se riješe problemi u našem vlastitom poljoprivrednom sektoru?

ZAKLJUČAK

Svrha je ovoga rada bila ustanoviti kako teče proces prilagodbe hrvatske poljoprivrede zahtjevima pridruživanja EU. Tražeći odgovor na pitanje jesu li u tom procesu odabrani "pravi" nositelji poljoprivrednoga razvoja, nastojali smo otkriti osnovne zapreke uspješnom razvitku u uvjetima europskih gospodarskih integracija. Potaknuti poznavanjem problema

u sektoru i nezadovoljstvom proizvođača, istraživanje smo temeljili na pretpostavci kako su dosadašnje razvojne mogućnosti bile nedovoljno znanstveno i stručno elaborirane i pod utjecajem politike.

Elementi/zahtjevi 'EU-integracijskoga pritiska' i osnovne zapreke razvitku

Poljoprivreda je djelatnost oko čije transformacije u slučaju pridruživanja EU nema puno dvojbi. Ona je nužna i određena okvirima Zajedničke poljoprivredne politike EU, čiji zahtjevi idu u smjeru uređivanja institucionalnog okvira poljoprivrede. Najčešće spominjana ograničenja "europizacije" domaće poljoprivrede rezultat su razvojnoga puta ovoga sektora koji je u socijalističkom razdoblju imao izrazito marginalan status.

Poljoprivredna politika, pod pritiskom osnovnoga strateškog cilja vanjske politike (pridruživanje EU), u svojim osnovnim elementima "oponaša" zapadnoeuropske modele, uz razmjerno slabo djelotvorne pokušaje modifikacije prema domaćim uvjetima. Glavne zapreke napretku poljoprivrede i njezinoj uspješnoj prilagodbi zahtjevima eurointegracija jesu ekonomske prirode: niska konkurentnost proizvodnje, nerazvijenost tržišta i menadžerskih struktura. Upravo na ovom tragu osjeća se najsnažniji pritisak Europske komisije, no ne toliko u mogućnostima prilagodbe zakonskog i institucionalnog sustava, koliko u njegovoj primjeni. Uočeno je pozitivno razmišljanje o utjecaju europske politike i stranoga kapitala u domaćem poljoprivrednom sektoru, ali se otpori i ograničenja tih učinaka tumače slabom obaviještenošću i motiviranošću u svim segmentima društva. Kao osnovna zapreka razvitku ističe se pretjeran utjecaj politike na gospodarske odluke – bilo vanjske (utjecaj Europske komisije), bilo unutrašnje (osobni politički interesi u izbornoj godini).

Glavni modeli reforme poljoprivrede u dosadašnjem razdoblju i službeni nositelji tržišnoga razvoja poljoprivrede u Hrvatskoj

U traženju pokretačke sile poljoprivrednoga razvoja, početkom 1990-ih godina promijenjen je stav: u prošlosti favorizirani kombinati zamijenjeni su otpornijim OPG-ima koja raspoložu s gotovo 80% resursa u poljoprivredi. Reforma se temelji na promjeni strukture poljoprivrede s vlasničkim modelom gospodarstava koji će omogućavati učinkovitiju, konkurentnu proizvodnju. Međutim, ekonomski slaba, nekomercijalna obiteljska gospodarstva uglavnom ne mogu preuzeti ulogu nositelja poljoprivrednoga razvitka. Njihov napredak najviše usporava nedostatak upravljačkih i marketinških vještina, potrebnih da bi se ona pretvorila u pravu poduzetničku snagu.

S druge strane, kombinati prolaze dugotrajan put privatizacije, obilježen brojnim aferama, manipulacijama i novim zaduživanjima. Njihov, u ne tako davnoj prošlosti monopolistički, položaj u proizvodnji i na tržištu nije im osigurao poslovnu učinkovitost. Najnoviji stav politike tumači potrebu konsolidacije na temelju kriterija vlasničkog udjela države, broja zaposlenih, a posebice vezanosti obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava kroz kooperantske odnose. Uloga kombinata ponajprije se vidi u službi upravo obiteljskih gospodarstava.

Građani su privatizaciju i pretvorbu obilježili kao negativne. Osnovna kritika Vladi i ministarstvima jest nepoštivanje mišljenja stručnjaka, ali i poljoprivrednika, koji privatizaciju i pretvorbu doživljavaju protiv svoga načina rada i života. Istraživanjem se potvrđuje mišljenje kako je privatno vlasništvo poželjno, kao i strani kapital u poljoprivredi. Međutim, nejasan sustav privatizacije postavljen na političkim, a ne stručnim i ekonomskim načelima utjecao je na izbjegavanje stranih ulaganja, posebno u poljoprivredi. Kao ključ uspjeha izdvaja se učinkovita uprava bez obzira na vlasništvo. Premda se od modela radničkoga dioničarstva (ESOP) očekuju pozitivni učinci za poduzeća, nema jedinstvena recepta za privatizaciju. Usprkos mnogim sličnostima, kombinati se ipak razlikuju i treba ih privatizirati pojedinačno. Slučaj Sladorane Županja pokazuje tipičan privatizacijski put bivših društvenih, danas državnih, poduzeća u sektoru poljoprivrede. Porazni poslovni rezultati i dugovi iz prethodne privatizacije objašnjavaju se mentalitetom brze i lake zarade, pa se s oprezom očekuje nova privatizacija. Zaposlenici Sladorane i oni iz ostalih ispitanih poljoprivrednih tvrtki većinu rizika u budućem poslovanju objašnjavaju nesređenim uvjetima na domaćem tržištu. Slabo je reagiranje većine upitanih o utjecaju međunarodnog okruženja na njihovo poslovanje a ni uvjerenje da su poduzeća spremna za međunarodnu konkurenciju nije jasno. Državnoj upravi redovito se zamjera nedovoljno poštivanje mišljenja stručnjaka s terena u donošenju agrarnopolitičkih mjera i slab nadzor njihove primjene i učinaka.

Unatoč promjenama njima u korist, seljaci nisu zadovoljni. Razloge nalazimo u neučinkovitosti samih gospodarstava, koja su usitnjena, nespecializirana i nekomercijalna, tako da ni mjere poljoprivredne politike ne mogu postići ekonomski uspjeh. Zanimljivo je da zabrinutost za egzistenciju nakon uključivanja u EU pokazuju uglavnom uspješniji poljoprivredni proizvođači.

Službena politika bez dvojbe postavlja kriterij privatnoga vlasništva kao temelj, a konkurentna poljoprivredna gospo-

BILJEŠKE

darstva kao nositelje razvoja poljoprivrede, a to potvrđuje i ovo istraživanje. Naglašava se kako nije važan organizacijski oblik, nego konkurentnost na domaćem i inozemnom tržištu. Razlozi koji se navode kao zapreka uspješnoj prilagodbi poljoprivrednoga sektora zahtjevima europskih integracija (prevelik utjecaj politike, a preslab glas struke u gospodarskim odlukama) također potvrđuju i početnu pretpostavku.

¹ U intervjuima su sudjelovali: (1) načelnici i suradnici u odjelima Ministarstva poljoprivrede i šumarstva RH – Ravnateljstva za tržišnu i strukturnu potporu u poljoprivredi, Uprave za poljoprivredu i gospodarenje poljoprivrednim zemljištem i Uprave za poljoprivrednu politiku i ruralni razvitak; (2) članovi Upravnog odbora Sladorane d. d. Županja i (3) članovi upravnih odbora iz kombinata: PPK Valpovo d. d., Đakovština d. d., PP Orahovica d. d., Vupik.

² Primjerice "Dukat", "Sirela", "Podravka", "Ledo", "Zvijezda", "Vindija", "Koka".

³ Iznimke su npr. "Agrolaguna" Poreč, "Agromeđimurje" Čakovec.

⁴ Kao i ostale zemlje u tranziciji, tako i Hrvatsku "obilježava manji socijalni kapital negoli razvijene europske zemlje" (Štulhofer, 1998.a), a sama privatizacija dobila je "razmjerno negativnu opću ocjenu" (Štulhofer, 1998.b). Obilježena je optužbama "za političku zlouporabu i klijentelizam"..., a "rašireno nezadovoljstvo utječe i na procjenu gospodarskih učinaka privatizacije" (Štulhofer, 1999.).

⁵ Kroz PHARE program su Poljska, Mađarska, Češka, Slovačka, Slovenija, Bugarska, Rumunjska, Latvija, Litva i Estonija primile do 1998. godine 450 mil. eura, a kroz SAPARD program primit će oko 520 mil. eura.

⁶ Proces je započet s ciljem pripreme devet kombinata za privatizaciju. Konsolidacija uključuje rješavanje duga, osobito onoga prema državi. Dug prema državnim institucijama (porezi, rente, mirovinsko i zdravstveno osiguranje) dostigli su 2,7 milijarde kuna, što je oko 70% ukupnoga duga (3,8 milijardi kuna; Njavro i sur., 2003.).

⁷ Prema dokumentaciji Sladorane d. d. Županja.

⁸ "Hadeko" ima u vlasništvu 60%, Županjska banka 18%, mali dioničari 8%, a preostalih 12% dionica drži Hrvatski fond za privatizaciju.

⁹ Zaključak sa sjednice Vlade RH od 14. studenog 2002. godine.

¹⁰ S obzirom na to da Sladorana Županja nije pretrpjela tolike ratne štete kao neke druge tvrtke u istočnoj Slavoniji, problem manipulacije ratnim štetama nije naglašen, što se često ističe kao uzrok propasti nekih drugih poduzeća (primjerice IPK Osijek ili Vupika).

¹¹ Važno je primijetiti da su riječi *tržište* ili *marketing* prava rijetkost, a riječi *proizvodnja* i *zapošljavanje* čine okosnicu priče. Tako u službenim informacijama koje nude rješenja možemo pročitati: "Temeljni cilj treba biti *proizvodnja* ... kvalitetnog svježeg mesa i mesnih prerađevina... Radi toga 70% ratarske *proizvodnje* treba biti u funkciji stočarske *proizvodnje* koja osim *proizvodnje* mesa podrazumijeva i

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 13 (2004),
BR. 1-2 (69-70),
STR. 49-71

FRANIĆ, R., GRGIĆ, Z.,
NJAVRO, M.:
EU-INTEGRACIJSKI...

proizvodnju mlijeka." (Aktualno stanje u BELJU d. d., Informacija sa sastanka s Upravom BELJA d. d. održanim 8. 6. 2000., str. 4).

¹² "Od samog utemeljenja... društvena gospodarstva sustavno prati sindrom "velik" (kombinat, proizvodna parcela, farma, staja, traktor, plug) i sindrom "visok" (prinos, utrošak gnojiva, utrošak pesticida, kreditnih sredstava i dr.), a oba se u javnosti tretiraju gotovo kao sinonim za termin uspješan – djelotvoran. Stvarni život, što je bilo više nego očito, naprosto nije slijedio isti smjer, a "susret sa stvarnosti" odlagan je do sloma sustava koji je iznjedrio ovaj posjed!" (Bašić, 1993.).

LITERATURA

Bašić, F. (1993.), *Vrednovanje talnih resursa Hrvatske*, Agricultural Sector Review of Croatia. Food and Agriculture Organization. Rome.

Christensen, G. (1994.), *Agricultural Policy Reform in Croatia*, Study for the Ministry of Agriculture and Forestry of the Republic of Croatia. Food and Agriculture Organization.

Franić, R. (1999.), *Mjerenje državne intervencije u poljoprivredi Republike Hrvatske*, Disertacija. Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb.

Franić, R., Žimbek, T. (2003.), *Pretpostavke za uključivanje poljoprivrede u proces pridruživanja Europskoj uniji*. U: K. Ott (ur.), *Pridruživanje Hrvatske Europskoj uniji. Izazovi ekonomske i pravne prilagodbe* (str. 153-172), Zagreb, Institut za javne financije i Friedrich Ebert Stiftung.

Koester, U., Christensen, G., Haynes, J. (2001.), *Republic of Croatia: Competitiveness in Agriculture and EU Accession. A Strategy for Croatian Agriculture*. Report prepared for the Ministry of Agriculture and Forestry of the Republic of Croatia. Landell Mills Limited.

Njavro, M., Juračak, J., Par, V. (2003.), *Large farms in Croatia – Decade of Agony*. Discussion paper. Workshop "Large Farm Management", Institut für Agrarentwicklung in Mittel-und Osteuropa, Halle, Germany.

Rus, A. (2002.), *Društveni kapital i razvoj malih i srednjih poduzeća u Jugoistočnoj Europi*. U: D. Čengić i M. Vehovec (ur.), *Poduzetništvo, institucije i sociokulturni kapital* (str. 37-72). Zbornici. Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb.

Štulhofer, A. (1998.a), *Sociokulturni kapital i gospodarska tranzicija*. U: I. Rogić, Z. Zeman (ur.), *Privatizacija i modernizacija* (str. 195-210), Zbornici, knjiga 1. Institut društvenih znanosti Ivo Pilar. Zagreb.

Štulhofer, A. (1998.b), *Krivudava staza hrvatske privatizacije*. U: I. Rogić, Z. Zeman (ur.), *Privatizacija i modernizacija* (str. 163-178). Zbornici, knjiga 1. Institut društvenih znanosti Ivo Pilar. Zagreb.

Štulhofer, A. (1999.), *Proces privatizacije i hrvatska javnost 1996-1998: povratak u budućnost*. U: D. Čengić, I. Rogić (ur.), *Privatizacija i javnost* (str. 87-113). Institut društvenih znanosti Ivo Pilar. Zagreb.

Tratnik, M., Žimbek, T., Grgić, I., Franić, R. (1993.), *Proizvodna i kapitalna intenzivnost tehnologije krupne hrvatske poljoprivrede. Ekonomski pregled*, 44 (7-8): 479-494.

Žimbek, T., Franić, R., Juračak, J. (2001.), *Strateški prioriteti hrvatske poljoprivrede – ograničenja i mogućnosti. Agroecnomia Croatica*, 1 (1): 1-14.

Žimbrek, T., Par, V., Juračak, J. (1999.-2001.), *Anketa poljoprivrednih gospodarstava, glavna anketa – Izvješće*. Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu i Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva Republike Hrvatske. Voditelji: Žimbrek Tito i Par Vjekoslav.

IZVORI

Food and Agriculture Organization of the United Nations (2000.), *Proceedings of FAO Expert Consultation on The Impact of Structural Adjustment Programmes on Family Farms in Central and Eastern Europe*. Budapest, Hungary.

Nacrt Nacionalnog programa za poljoprivredu i seoska područja (2002.-2003.), Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Studija Ministarstva poljoprivrede i šumarstva RH, Zagreb.

Prijedlog strategije razvitka agrara i područja od posebne državne skrbi (2000.), <http://www.predsjednik.hr> (studen 2003.)

Strategija razvitka hrvatske poljoprivrede (1995.), Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva i FAO UN. Zagreb.

Strategija razvitka poljoprivrede i ribarstva (2002.), NN 87/2002.

Svjetska banka (2003.), *Hrvatska. Country economic memorandum, Strategija za gospodarski rast kroz europske integracije*. Sv. 2: Glavno izvješće.

The World Bank (2000.), *Croatia: A Policy Agenda for Reform and Growth*, Sector Policy notes, Vol. 2.

The World Bank (2002.), *Transition – The First Ten Years: Analysis and Lessons for Eastern Europe and the Former Soviet Union*. Washington, D. C., USA.

EU-Integration Pressure and Search for "True" Active Participants in Market Development of Agriculture (Such as in the Example of the Privatisation of Sladorana d.d. Županja)

Ramona FRANIĆ, Zoran GRGIĆ, Mario NJAVRO
Faculty of Agriculture, Zagreb

Transition of the agricultural sector at the end of the past century, within the requirements of the international economic integrations, had resulted in a new structure, but also in a changed government policy. Family farms were recognized as the official pillar of agricultural development in Croatia. Companies of the ex-social sector lost their long-term favorable treatment and now have been passing through a long and difficult privatization process. On the basis of the past knowledge on farmers' dissatisfaction and weak results of privatization, the research is based on the supposition that former developing alternatives have been inadequately professionally elaborated and influenced by politics. Therefore the basic objective of the research was to

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 13 (2004),
BR. 1-2 (69-70),
STR. 49-71

FRANIĆ, R., GRGIĆ, Z.,
NJAVRO, M.:
EU-INTEGRACIJSKI...

identify the arguments of the discussion on agricultural development actors in Croatia. In search of the answer, representatives of the administration, state farms and peasants have been interviewed. Results confirm that domestic agricultural problems are the result of economic decisions overinfluenced by politics, insufficient knowledge, information and motivation in all groups of society.

EU-Integrationsdruck und die Suche nach 'wahren' Akteuren einer an marktwirtschaftlichen Kriterien orientierten Entwicklung der Landwirtschaft (Fallbeispiel: Zuckerfabrik Sladorana d.d. Zupanja)

Ramona FRANIĆ, Zoran GRGIĆ, Mario NJAVRO
Fakultät für Landwirtschaft, Zagreb

Die Transitionsprozesse im landwirtschaftlichen Bereich, die am Ende des 20. Jahrhunderts im Rahmen der Forderungen nach internationalen Wirtschaftsintegrationen einsetzten, resultierten in einer neuen Struktur, aber auch in veränderten Positionen innerhalb der Staatspolitik. Als Träger der landwirtschaftlichen Entwicklung in Kroatien gelten offiziell landwirtschaftliche Familienbetriebe. Die ehemaligen staatseigenen Betriebe haben ihre langjährige privilegierte Stellung eingebüßt und durchlaufen den langwierigen und mühevollen Prozess der Privatisierung. Da bisherige Erkenntnisse die Unzufriedenheit der landwirtschaftlichen Erzeuger und die spärlichen Resultate der Privatisierung belegen, gründet sich diese Untersuchung auf der Annahme, dass die bisherigen Entwicklungsalternativen in fachlicher Hinsicht ungenügend elaboriert gewesen und politisch beeinflusst gewesen seien. Das wichtigste Ziel dieser Arbeit war also, die in den Diskussionen über die Träger der landwirtschaftlichen Entwicklung in Kroatien eingesetzten Argumente klar darzulegen. Bei den Ermittlungen wurden Vertreter der Verwaltungselite, der landwirtschaftlichen Großbetriebe (Kombinate) und der Bauern befragt. Die Ergebnisse bestätigen, dass die Probleme in der kroatischen Landwirtschaft auf eine allzu starke Einflussnahme von Seiten der Politik, ferner auf ungenügendes Know-how, mangelnde Informiertheit sowie mangelnde Motiviertheit in allen Gesellschaftskreisen zurückzuführen sind.